

Hospodářské a politické aspekty německých reparací 1918–1932

*Dagmar Moravcová**

Reflexi dopadu německých válečných reparací se nevyhnou historici zabývající se zahraniční politikou Německa či mezinárodními vztahy, ale také sociologové a politologové, zkoumající sociální dimenzi tohoto tíživého problému, případně souvislosti s volebními výsledky v Německu. V užším slova smyslu, tj. pokud se omezuje na reflexi hospodářských dopadů placení reparací nebo ekonomické (ne)proveditelnosti jednotlivých konkrétních úprav reparačních splátek, však zůstává doménou především historiků hospodářských. Složitost odkrývání spletitého přediva hospodářského mechanismu placení reparací, tedy i vzájemných závislostí zahraničně politických a hospodářsko-politických rozhodnutí německých vlád, se promítla i do vyhranění několika směrů výkladu této problematiky, které do určité míry reflektovaly i dobová hodnocení hospodářských teoretiků. Výklady působení reparací poražených států a s nimi propojených meziprovozních dluhů na německé hospodářství i mezinárodní ekonomický systém jsou tak dodnes nejednotné.

Liší se především tím, na které ekonomické faktory, související s placením reparací, kladou důraz. Zhruba se dělí na ty, které vycházejí z monetární oblasti, tj. vidí příčiny chybného vývoje v Německu spojeného s reparacemi (hyperinflace, hloubky světové hospodářské krize) ve finanční politice Spojenců a USA, nebo chybných, často skrytý politický záměr sledujících, hospodářsko-politických rozhodnutích německých vlád a Říšské banky. Druhý směr klade větší důraz na problémy obchodního a výrobního sektoru. Pro období světové hospodářské krize, kdy se reparační problém zvláště vyostřil, se historiografie po druhé světové válce do sedmdesátých let shodovala v tom, že katastrofální dopad světové hospodářské krize na Německo byl výsledkem právě chybných rozhodnutí v monetární oblasti. W. Fischer např. považoval v souladu s výzkumy Ch. Kindelbergera za hlavní příčinu enormního dopadu krize na Německo neochotu USA převzít úlohu světového bankéře, která mu náležela jako největšímu věřiteli. K tomu přistupovala i neochota pokračovat v mezinárodní finanční kooperaci, která se tak slibně rozvíjela po přijetí Dawesova plánu a která

* Doc. PhDr. Dagmar Moravcová, CSc., Katedra mezinárodních vztahů Institutu politologických studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy (e-mail moravcov@mbbox.fsv.cuni.cz).

1 Dobová monetární teorie výkladu účinků reparací na znehodnocení marky – tj. názor, že byly hlavní příčinou inflačního vývoje, je dnes považována za účelově zneužitou pro zdůvodnění potřeby reparace odstranit. Tehdejší národohospodářští odborníci se při tom dělili na dvě skupiny: přívržence „teorie platební bilance“ (K. Helfferich, M. J. Bonn, H. Schacht) a „inflační teorie“ (G. Cassel, L. A. Hahn, A. Lansburgh). První skupina tedy spatřovala hlavní příčinu inflace v narušení obchodní výměny se zahraničím – stálém deficitu platební bilance, vznikajícím vyrovnáváním klesajícího kurzu marky v zahraničí, přičemž zdražování dovozu vedlo k růstu domácích cen. Hlavní vinu tedy nesly reparace – teprve až budou redukovány a bude poskytnuta zahraniční půjčka k vyrovnání platební bilance, může dojít ke stabilizaci marky. Druhá skupina vykládala inflaci úplně opačně: zadlužování státu a proto stoupající množství peněz vede ke zvyšování cen, který má za následek zhoršování směnného kurzu marky. Reparace mohou inflaci zvyšovat jen proto, že nejsou financovány příjmy z daní, ale půjčkami státu u cedulové banky. Vina je tedy na říšské vládě a říšské bance. I když zpočátku inflační teorie měla své zastánce i ve vedení říšské banky a teorii platební bilance využívala především nacionalistická propaganda (K. Helfferich), postupně se prosadila jako vhodný prostředek k argumentování nutnosti reparace snížit (takto i W. Rathenau). Blaich, F. (1985): *Der Schwarze Freitag. Inflation und Wirtschaftskrise*, München, Dt. Taschenbuch -Verl. 1985, s. 47–49. Hardach, K. (1977) (*Zur zeitgenössischen Debatte der Nationalökonomien über die Ursachen der deutschen Nachkriegsinflation*. In: Mommsen, H. – Petzina, D. – Weisbrod, B. (Hrsg.): *Industrielles System und politische Entwicklung in der Weimarer Republik*, Düsseldorf 1977, Bd. 1, s. 368 ad.) označuje „inflační teorii“ termínem „teorie parity kupní síly“ – směnný kurz měny je určován poměrem hladiny domácích cen k zahraničí. Stoupáním domácích cen se snižuje kupní síla národní měny a zhoršuje se její směnný kurz. Nicméně hodnotí vliv všech těchto dobových teoretických úvah (tedy i podle něj převládající „teorie platební bilance“) na vývoj reálné hospodářské a finanční politiky v této době jako „velmi omezený“. (s. 375).

by vedla ke snížení nebo škrtnutí spojeneckých dluhů u USA, dále ovšem i nerealistická očekávání Francie na vysoké reparace a také nedostatek skutečné akceptance povinnosti reparace platit u Německa, třeba za pomoci dlouhodobých úvěrů. Samotný reparační problém však nebyl podle Fischera z ekonomického hlediska neřešitelný: „co chybělo, byl Youngův plán v duchu Locarna, tj. s rozhodnou vůlí obou stran se dorozumět“.²

Druhý směr výkladu si naopak všímá makroekonomických ukazatelů německého hospodářského vývoje, tj. dopadu reparací na celkový ekonomický vývoj Německa (vývoj HDP, nabídky a poptávky, struktury průmyslu atd.) ve spojení s dalšími faktory a hledá kořeny problémů v této oblasti. Vyvinul se tak spor, nazývaný podle předního představitele teze o chybném vývoji struktury německého hospodářství, Knuta Borchardta, jako „Borchardtova kontroverze“.³ Jádrem sporu je (ne)možnost aktivní, expanzivní, na veřejné investice a posílení poptávky namířené finanční politiky, tj. keynesiánské,⁴ kde Borchardt (a další, např. H. J. James, Th. Balderston)⁵ tuto možnost popírají – prostor pro jednání německých vlád byl objektivně omezen. Tito historici si také více všímají vlivu inflace v těsně poválečných letech na ekonomický růst⁶, a tvrdí, že inflace měla převážně politické cíle – udržení zaměstnanosti a vysokých mezd.⁷ Podobně se liší jejich výklad deflační politiky Brüningových kabinetů v době světové hospodářské krize. K nejvýznamnějším odpůrcům Borchardtových tezí omezeného manévrovacího prostoru patří C. L. Holtfrerich, který analyzuje reálné možnosti alternativ, resp. další historici zdůrazňují v reparační otázce nevyužití možnosti pružnější politiky vůči Francii, např. Ph. Heyde.⁸ Současní hospodářští historici se však ve své většině shodují v tom, že ač-

- 2 Kindelberger, Ch. (1973): *The World in Depression, 1929–1939*, London, Allen Lane The Penguin Press, 1973; Fischer, W. (1977): *Die Weimarer Republik unter den weltwirtschaftlichen Bedingungen der Zwischenkriegszeit*. In: Mommsen, H. – Petzina, D. – Weisbrod, B. (Hrsg.): *Industrielles System und politische Entwicklung in der Weimarer Republik*, Düsseldorf 1977, Bd. 1, s. 26–50 (citát s. 46).
- 3 Tento termín i přehled o diskusi: Wirsching, A. (2000): *Die Weimarer Republik. Politik und Geschichte*. München, Oldenburg, 2000, s. 110 ad.
- 4 J. M. Keynes byl jako ekonomický expert britské delegace přítomen jednáním o reparacích na mírové konferenci a patřil k prvním kritikům přehnaných francouzských a belgických požadavků, které podle něho mohou oslabit německé hospodářství a tedy i hospodářství evropské, a tak zvýšit nebezpečí hrozby bolševismu. Své názory však neprosadil a rezignoval na členství v britské delegaci počátkem června 1919. Z ekonomického hlediska byl později autorem teorie klesající agregátní poptávky jako příčiny ekonomických krizí a nutnosti zásahů státu proti tomuto vývoji. Neoklasici naproti tomu dávají při výkladu ekonomických krizí větší důraz na vliv nepřiměřeného růstu reálných mezd, které zvyšují nezaměstnanost. (Munting, R. – Holderness, B. A. (1991): *Crisis, Recovery and War. An Economic History of Continental Europe, 1918–1945*, New York, London, Philip Allan, 1991, s. 16). Ke kritice reparací: J. M. Keynes (2004): *Ekonomické důsledky míru*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004, zvláště kapitola 5 – Reparace a kap. 7 – Prostředky nápravy. Staví se především proti neuměrné výši reparačních nároků, navrhuje vymazat mezispojenecké dluhy a vytvořit finanční rezervu (místo reparací pro Británii a další státy) k poskytování úvěrů pro dlužnické a nové státy. Svou obecnou teorii peněz, ve které se rozešel s neoklasickou ekonomickou teorií však vypracoval až v polovině 30. let.
- 5 Podstatu sporu o Borchardtovy teze v 90. letech srovnaj: Winkler, H. A. – Müller – Luckner, E. (Hrsg.) (1992): *Die deutsche Staatskrise 1930–1933: Handlungsspielräume und Alternativen*. München, Oldenbourg, 1992, s. 109–154, kde příspěvky obou hlavních protagonistů a diskuse k nim.
- 6 Růstový efekt tehdejší inflace je všeobecně uznáván, nicméně se autoři liší v jeho hodnocení. Srovnaj: Czada, P. (1977): *Grosse Inflation und Wirtschaftswachstum*. In: *Industrielles System...*, Bd. 1, s. 386–395. Stále více hospodářských historiků také kritizuje čistě ekonomicko-teoretické analýzy, kde „kvantifikace a ekonomické „zákony“ přebírají funkci nezměnitelného osudu“ a směřuje k širšímu pojetí analýzy hospodářsko-politických rozhodnutí. Witt, P. Ch. (1977): *Finanzpolitik und sozialer Wandel in Krieg und Inflation 1918–1924*. In: tamtéž, s. 397.
- 7 Borchardt, K. (1982) (*Wachstum, Krisen, Handlungsspielräume der Wirtschaftspolitik. Studien zur Wirtschaftsgeschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1982, s. 155) např. vysvětluje příčiny inflace 1918–1920, resp. nezasahování výmarských vlád proti ní, vnitropolitickými důvody udržení zaměstnanosti: „výmarský stát spočíval na koalici podnikatelů a odborů, který byla uzavřena, aby zabránila radikální revoluci...ani jedna z těchto skupin tak nemohla být drasticky zdaněna...naopak – mzdy byly silně zvyšovány a zároveň muselo být zabráněno nezaměstnanosti...inflace tedy byla v letech 1918–20 politicky nevyhnutelná“. „Inflace 1914–1923 byla... primárně politickým fenoménem“ (s. 157).
- 8 Holtfrerich, C. L. (1982): *Alternativen zu Brünnings Wirtschaftspolitik in der Weltwirtschaftskrise?* *Historische Zeitschrift* 235 (1982), s. 605–631; Heyde, Ph. (1998): *Das Ende der Reparationen. Deutschland, Frankreich und der Youngplan 1929–1932*. Paderborn, Schöningh, 1998.

koliv reparace představovaly „stálý bolestivý problém Německa 20. let, jejich reálná ekonomická zátěž byla mnohem menší, než na jakou si stěžovalo“.⁹

Historický výzkum německé zahraniční politiky a mezinárodní politiky se po druhé světové válce nejdříve zabýval širšími zahraničně politickými rozhodnutími ohledně reparací, resp. další směr zkoumal vnitropolitický rámec jejich (ne)placení. Jako součást mocenské politiky Francie a její „obsesivní starosti o vlastní bezpečnost“, bránící anglo-americkým snahám o revizi Versailles, byly reparace reflektovány většinou i neněmeckých historiků do 70. let – v tomto smyslu byly reparace jakýmsi náhradním řešením zajištění „hospodářské bezpečnosti“, a tedy podle německého pohledu „francouzské hegemonie“, podle francouzského pohledu „odstranění bezpečnostního deficitu“ – v nejbližší podobě vlastně během rúrské krize 1923 (rozpoutané kvůli neplnění reparačních závazků Německem).¹⁰ Od poloviny 70. let byl tento převládající pohled revidován (po otevření francouzských archivů). Anglosaští a francouzští autoři zdůrazňovali, že reparace nežádala jen Francie, ale i ostatní spojenečtí dlužníci USA. Jejich cílem, a dalších hospodářských omezení a územních ztrát hospodářsky významných oblastí Německa, tedy nebyla francouzská hegemonie, ale „obnovení evropské rovnováhy ukončením předválečné německé hegemonie“.¹¹ Z německých historiků se kriticky postavil k této nové vlně P. Krüger (jeho práce viz další pozn. v textu), který ocenil pokusy zařadit reparace do širšího kontextu mocensko-politických střetnutí Francie a Německa, upozornil ale na nebezpečí „směšování mezerovitých historicko-empirických poznatků s teoretickými a obecnými argumenty“ (problémy nominální hodnoty a reálné hodnoty, úročení splátek atd.) a nesouhlasil s tezí, že nešlo o hegemonii Francie.¹² Sám se obsáhle zabýval reparačním problémem a upozorňoval na jeho souvislosti s hospodářskou stabilizací Evropy a implementací nového mezinárodního systému: reparace mohly ohrozit tuto stabilizaci několikerým způsobem. Jednak přehnanou výší (i kdyby je Německo v požadované plné výši platilo, vznikly by problémy z přílivu těchto financí i pro věřitelské státy; jestliže je neplatilo v plné výši, zvyšovalo se mezinárodně politické napětí), dále způsobem placení a dobou splácení a v neposlední řadě dodatečným zatížením už tak labilního mezinárodního systému – k tomu přistupovalo, že Francie „používala reparace jako politickou zbraň vůči Německu“.¹³

-
- 9 Munting R. – Holderness, B. A. (1991) cit. práce, s. 10; pro rok 1921 představovaly 5,4 % státního rozpočtu, pro léta 1925–1929 v průměru 7,2 % státního rozpočtu (tamtéž, s. 123). Fischer, W. (1961) (*Die Wirtschaftspolitik Deutschlands 1918–1945*. Lüneburg 1961, s. 21) odhadl, že se reparace v průměru pohybovaly „v únosném rámci cca 1,7 % HDP“. Především starší historiografie ještě považovala reparace za hlavní příčinu beznadějné hospodářské situace Německa v poválečných letech (Stolper, G. (1964): *Deutsche Wirtschaft seit 1830*. Tübingen 1964). K tomu je třeba dodat, že reparační zátěž zahrnovala nejen reparační platby, ale i náklady na „provádění versailleské smlouvy“, takže např. náklady na spojenecké okupační jednotky v Porýní představovaly téměř polovinu měřené zátěže. Na rok 1924 tak němečtí hospodářští experti odhadli tuto zátěž na cca 11 % státního rozpočtu. Podle: *Deutschlands Wirtschaft, Währung und Finanzen. Im Auftrage der Reichsregierung den von der Reparationskommission eingesetzten Sachverständigenausschüssen übergeben*, Berlin 1924, s. 76. Odhady F. Blaicha jsou ještě vyšší – srovnej pozn. 47.
- 10 Takto např. Soutou, G. H. (1975): *Die deutschen Reparationen und das Seydoux-Projekt 1920/21*. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 23 (1975), s. 237–270; Bariéty, J. (1986): *Die französische Politik in der Ruhrkrise*. In: Schwabe, K. (Hrsg.): *Die Ruhrkrise 1923*. Paderborn, Schöningh, 1986, s. 11–27.
- 11 Bariéty, J. (1980): *Sicherheitsfrage und europäisches Gleichgewicht. Betrachtungen über die französische Deutschlandpolitik 1919–1927*. In: Becker, J. – Hildebrand, K. (Hrsg.): *Internationale Beziehungen in der Weltwirtschaftskrise 1929–1933*. München, 1980, s. 319–345; Marks, S. (1978): *The Myths of Reparations*. Central European History 11 (1978), s. 231–255; McDougall, W. (1978): *France's Rhineland Diplomacy, 1914–1924. The Last Bid for a Balance of Power in Europe*. Princeton, Princeton University Press, 1978; Trachtenberg, M. (1980): *Reparation in World Politics: France and European Economic Diplomacy, 1916–1923*. New York, Columbia University Press, 1980; Jacobson, J. (1983): *Is There a New International History of the 1920s?* American Historical Review 88 (1983), s. 617–645.
- 12 Krüger, P. (1981): *Das Reparationsproblem der Weimarer Republik in fragwürdiger Sicht. Kritische Überlegungen zur neuesten Forschung*. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 29 (1981), s. 21–47. Citát s. 23.
- 13 Krüger, P. (1982): *Deutschland, die Reparationen und das internationale System in den 20er Jahren*. Geschichte in Wissenschaft und Unterricht, 33 (1982), s. 409–411.

Americký podíl jak na Dawesově plánu, tak následujícím postupným odstraňování reparací analyzoval zejména W. Link a S. A. Schuker.¹⁴ V mezinárodních souvislostech byly zkoumány zvláště dvě důležité etapy související s reparacemi, období inflace na počátku 20. let (pro německé reparace zvláště C. L. Holtfrerich) a období světové hospodářské krize let 30 (C. P. Kindelberger¹⁵).

Výzkum německých reparací (nejen) německými hospodářskými historiky byl prohlouben řadou monografií a sond do hospodářsko politické reality i na základě německých archivních pramenů (úřední provenience i hospodářských koncernů a bank), a také významně ovlivněn snahou postihnout vzájemné souvislosti hospodářství, politiky a společnosti.¹⁶ Nové vlny pozornosti se reparace dočkaly i v letech devadesátých, kdy vyšla řada syntéz dějin výmarské republiky, shrnující poznatky dosavadního výzkumu a také studie o sociálních dopadech inflace G. Feldmana, nebo monografie B. Kenta o mezinárodním milieu reparačních úprav (kritizující omezenost a krátkodobost představ jednotlivých aktérů).¹⁷

Historický výzkum reparací se tak postupně polarizoval do zhruba dvou směrů, „tradičního“, který považuje za rozhodující aspekt jejich vývoje, označovaného termínem „politizace reparací“ primárně mezinárodní politiku, která tak působí jako spiritus agens krizového vývoje německého hospodářství, a „revizionistického“ s důrazem na endogenní příčiny těchto krizí, strukturní „chyby“ samotného německého hospodářství (Borchardtův termín „nemocného hospodářství“¹⁸), ke kterému přispěla samotná německá politika. První směr tedy vysvětluje i fázi „odpolitizování“ reparací Dawesovým plánem zhroucením konfrontačního politického přístupu Spojenců (zejména Francie) k reparacím, které teprve umožnilo přechod k jiné mírnější politice jejich vymáhání. Druhý směr klade do popředí hlubší hospodářské příčiny, které hledá ve vývoji německé ekonomiky. Zkoumá vznik a vývoj struktury německého hospodářství s kořeny už v předválečném období a během první světové války, kdy byly položeny základy jeho „chybného vývoje“ (předimenzování těžkého průmyslu pokračující od poloviny 20. let vznikem kartelů, chronickou krizí zemědělství, jehož zadluženost neodstranil ani stálý růst hladiny ochranných cel od poloviny 20. let, vysoká nezaměstnanost v několika fázích už před světovou hospodářskou krizí, drahá pracovní síla atd.). Oba směry však uznávají neoddelitelnou souvislost vývoje reparací a celkového stavu německého hospodářství od inflace 20. let k hospodářské krizi raných třicátých let vedoucí posléze k jejich ukončení v roce 1932.

Uznáním této kontinuity navazují vlastně na dobové názory německých národohospodářů, jejichž pohled byl přes veškeré nuance výkladu příčin např. inflace¹⁹ nebo hospodářské krize jednotný v tom, že reparace jsou nespravedlivé a škodlivé, a také ekonomicky neproveditelné. Ve dvacátých letech se ve spojeneckém prostředí J. M. Keynes netajil s názorem, že reparace a celkové ekonomické důsledky tvrdého míru vůči Německu škodí mezinárodní obchodní výměně a narušují mezinárodní finanční systém, a do značné míry se tak s jejich názory shodoval. Dával přednost integraci německého hospodářství do evropského systému jako účinnějšímu nástroji ochrany před možným oživením

14 Link, W. (1970): *Die amerikanische Stabilisierungspolitik in Deutschland 1921–1932*. Düsseldorf, 1970; Schuker, S. A. (1976): *The End of French Predominance in Europe. The Financial Crisis of 1924 and the Adoption of the Dawes Plan*. Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1976.

15 Kindelberger, C. P. (1973) – srovnej pozn. 2.

16 Z významných monografií a sborníků: Mommsen, H. – Petzina, D. – Weisbrod, B.: *Industrielles System*. Srovnej pozn. 1 (1. vyd. vyšlo v roce 1974); Rupieper, H. (1979): *The Cuno Government and reparations 1922–1923*. Hague, Nijhoff, 1979; Büsch, O. (1978): *Historische Prozesse der deutschen Inflation*. Berlin, Colloquium Verlag, 1978; Holtfrerich, C. L. (1980): *Die deutsche Inflation 1914–1923*. Berlin, De Gruyter, 1980.

17 Feldman, G. D. (1993): *The Great Disorder: Politics, Economics and Society in the German Inflation 1914–1924*. Oxford, Oxford University Press, 1993; Kent, B. (1989): *The Spoils of War: The Politics, Economics and Diplomacy of Reparations, 1918–1932*. Oxford, Clarendon, 1989.

18 Borchardt, K. (1985): *Zwangslagen und Handlungsspielräume in der grossen Wirtschaftskrise der früher dreissiger Jahre: Zur Revision des überlieferten Geschichtsbildes*. In: Stürmer, M. (Hrsg.): *Die Weimarer Republik*. Belagerte Civitas. 2. Aufl. Königstein, Verlagsgruppe Athena^{um}, Hain, Scriptor, Hanstein, 1985, s. 330.

19 Srovnej pozn. 1 a 2.

německých hegemoniálních snah²⁰ Později si neřešitelnost problému reparací za podmínek nastavených Spojenci uvědomoval i britský premiér Lloyd George.²¹

Problém německých válečných reparací po první světové válce, který spoluurčoval mezinárodní ekonomické i politické vztahy téměř po celé meziválečné období je možné (a nutné) analyzovat minimálně ve třech rovinách:

1. jako problém hospodářského vývoje Německa, resp. hospodářské a finanční politiky výmarských vlád;
2. jako problém evropského, a ve svých důsledcích i světového hospodářského systému, zvláště jeho finančních a obchodních toků;
3. jako problém souvislosti vnitropolitických a ekonomických krizí v Německu s vývojem reparační otázky zahrnující reakce německé zahraniční politiky.

Tyto tři roviny nelze pochopitelně striktně oddělit a jak ukázal přehled dosavadního historického výzkumu, také jsou vždy všechny určitým způsobem do analýz zahrnuty – podstatný rozdíl je však v určení těžiště výzkumu. Slovo minimálně naznačuje, že jsou možné i další roviny, např. hospodářská diplomacie v rámci německé zahraniční politiky, mezinárodní finanční diplomacie, strategie hospodářských zájmových svazů průmyslu (v tomto případě zejména Německa a Francie), které lze učinit těžištěm výzkumu a které jsou v podstatě součástí zmíněných tří rovin.

Následující analýza se týká třetí zmíněné roviny reparačního problému, kde je jeho souvislost s vnitropolitickými a ekonomickými krizemi v meziválečném Německu pojata jako vztah zahrnující i odezvu německé zahraniční politiky na podmínky stanovené Spojenci. Poměrně snadno (a ve shodě s dosavadními výsledky výzkumu) tak můžeme definovat několik fází, kterými reparační problém prošel. Německá zahraniční a hospodářská politika považovala vždy za jednu ze svých priorit zmírnění, nakonec i odstranění reparační „zátěže“, lišila se však v postupu, kterým toho chtěla dosáhnout:

- I. Ve fázi konfrontační – od příměří do podpisu versailleské mírové smlouvy (s protestem) 1919 – se snažila docílit co nejnižší celkové sumy reparací;
- II. ve fázi „přechodu“, od června 1919 – charakterizované obnovou hospodářství a kolísavou inflací se soustředila na obnovu důvěry v marku v zahraničí, až došlo k „šoku“ londýnského plánu plateb v květnu 1921, který vedl k obnově konfrontačního kurzu;
- III. ve fázi „plnění“ – od přijetí londýnského plánu plateb Wirthovou vládou do žádosti o moratorium v roce 1922 – usilovala demonstrativně dokázat, že přes veškerou snahu reparace platit nedokáže;
- IV. ve fázi návratu ke konfrontačnímu kurzu praktikovala až do podzimu 1923 pasivní odpor proti francouzsko-belgické okupaci Porúří;
- V. ve fázi „dorozumění“ – započaté Stresemannovým kabinetem velké koalice v září 1923 a pokračující přes Dawesův plán 1924 a Locarno 1925 – přešla ke kooperativní taktice pokojného a postupného odstraňování hospodářských a politických omezení plynoucích z mírové smlouvy;
- VI. ve fázi „revize“ – od roku 1928 připravované úpravy reparačních splátek novým Youngovým plánem tuto taktiku aktivizovala, tj. snažila se urychlit dohodu o nové úpravě před termínem, kdy mělo Německo platit plnou anuitu splátek podle Dawesova plánu.

20 Keynes, J. M. (1919): *The Economic Consequences of the Peace*. London, Macmillan, 1919 (český překlad srovnej pozn. 4).

21 Lloyd George, D. (1932): *Die Wahrheit über die Reparationen und Kriegsschulden*. Berlin, 1932.

VII. V závěrečné fázi zabránily účinky hospodářské krize realizaci i tohoto „mírnějšího“ plánu, Hooverovým moratoriem z roku 1931 na rok odložené platby pak byly ukočeny zcela v červnu 1932 Lausannskou konferencí.

V těchto jednotlivých fázích se nepochybně projevovala souvislost zahraničně politické a zahraničně hospodářské politiky s politikou vnitřní a reparační problém se tak na vnitropolitických otřesech podílel. V tomto příspěvku se pokusím přesněji určit, zda byla tato souvislost kauzální, nebo jinak řečeno, zda působil reparační problém jako hlavní příčina vážných hospodářských otřesů a vnitropolitických krizí ve všech fázích. I v případě, že se prokáže hypotéza kauzální souvislosti německých reparací a vnitropolitických krizí výmarské republiky jako platná, nelze tuto příčinu zcela jistě považovat za jedinou. Následující úvahy se tedy budou zabývat nejenom rozsahem požadovaných reparací a formou jejich splácení (veličinami objektivně danými, i když v dosavadní literatuře nejednotně hodnocenými, ale i reakcemi německé politiky na požadavky Spojenců (zda byly adekvátní, zda existovaly alternativy k prováděným hospodářsko politickým opatřením německých vlád, případně co bránilo jejich realizaci). Jen toto širší pojetí reparací může sloužit jako základ stanovené pracovní hypotézy.

I. Fáze konfrontační: listopad 1918 – červen 1919

Nárok Spojenců na odškodnění za válečné ztráty vznikl na základě mírové smlouvy. Už více než rok před jejím podpisem však byl avizován ve Wilsonových čtrnácti bodech v lednu 1918. Jeden z nich totiž hovořil o „vyklizení okupovaných území německou armádou a jejich obnově“.²² Přesnější vymezení rozsahu této „obnovy“ bylo předmětem různých výkladů na jedné straně USA, na druhé straně dohodových mocností a z nich zejména Francie. Státní tajemník USA proto ve své nótě z 5. listopadu 1918 definoval, co USA tímto pojmem označují: „Rozumí tím, že Německo má nahradit všechny škody, způsobené civilnímu obyvatelstvu Spojenců a jeho majetku německými útoky na vodě, na zemi a ze vzduchu“.²³ Německá politika, po listopadové revoluci 1918 už republikánská, spoléhala na únosné vymezení těchto škod. Že se mylí, jí ukázaly už podmínky příměří podepsaného 11. listopadu 1918, ve kterých bylo explicitně stanoveno odevzdání prvních, tzv. věčných reparací: pět tisíc lokomotiv a 150 tisíc železničních vagónů, 5 tisíc nákladních automobilů; při odchodu německé armády z okupovaných území měly být na místě ponechány veškeré zásoby uhlí a průmyslového materiálu, nesměly být ničeny hodnoty, které mohly být později použity k placení reparací, okamžitě musely být vráceny zásoby ruského a rumunského zlata, peněžní prostředky a cenné papíry ukořistěné belgické národní bance.²⁴ Přes veškeré snahy Scheidemannovy vlády se nepodařilo prosadit alespoň princip přímých jednání o rozsahu povinností, které budou Německu uloženy mírovou smlouvou. Německo bylo odkázáno na nepřímý vliv, tj. pouhé písemné námitky proti předloženému hotovému textu návrhu mírové smlouvy 7. května 1919, a i tento prostředek se ukázal být neúčinný: podařilo se dosáhnout jen minima úprav, které se týkaly technických podrobností, nikoli rozsahu reparací. Z významnějších ústupků lze jmenovat jen změnu původně navrženého odstoupení Horního Slezska na postup plebiscitu. Nejbolestivěji pociťovali němečtí zástupci návrh paragrafu, který hovořil o „jediné vině Německa na válce“, nejen z důvodů, že ho považovali za nepřijatelný princip dotýkající se německé cti, ale i proto, že se měl stát základem rozšíření reparačních povinností Německa (překračující původní princip Lansingovy nóty). V tomto duchu také zavalila němec-

22 Outrata, V. (1963): *Dokumenty ke studiu mezinárodního práva a politiky*. Díl I, Praha, NPL, 1963, s. 20–22.

23 *Der Waffenstillstand 1918–1919*, hrsg. im Auftrag der deutschen Waffenstillstands-Kommission. Berlin, 1928, Bd. 1, s. 18.

24 *Der Waffenstillstand...*, s. 30 ad.

ká delegace Spojence v průběhu mírové konference lavinou nót, které byly vzápětí Spojenci odmítnuty. Německá politika svým „lpěním na popírání válečné viny“ vlastně chtěla posílit „rozhořčení celého národa nad tímto morálním soudem a těchto nálad pak využít proti podpisu mírové smlouvy“.²⁵

Nejen většina německé delegace na konferenci, ale i vláda a většina politických stran v Německu samém, se přikláněly ke stanovisku, že takovou mírovou smlouvu nelze podepsat. Realističtější postoj vycházel z hodnocení velení říšské armády, které ústy generála W. Groenera označila vojenskou situací při případném nepodepsání a obnovení ozbrojených bojů Spojenci za „zcela beznadějnou“.²⁶ Ani armáda však nebyla jednotná, část vedení (šéf velení pozemní armády plukovník Walther Reinhardt) byla ochotna riskovat „omezený vojenský odpor s rizikem oddělení východní části říše“ (tedy organizovaný z Východního Pruska) a dvojznačné stanovisko dal najevo i generál P. von Hindenburg: potvrdil názor, že vojenský odpor by byl beznadějný, zároveň však prohlásil, že „jako voják musí dávat přednost čestné porážce před ostudným mírem“.²⁷ Pro zmírnění striktně odmítavého postoje k podpisu smlouvy tak byl zpočátku jen M. Erzberger (signatář příměří z listopadu 1918 ještě za vládu lidových pověřenců) – ten považoval už v květnu vyhlídky na „další ohledy Spojenců vůči německým představám...v nejvyšší možné míře za nepravděpodobné“.²⁸ Události mu daly za pravdu.

Pokus některých hospodářských znalců, průmyslníků a bankéřů (návrh Maxe Warburga a Carla Melchiora) o pragmatický protinávrh reparací v ekonomicky únosnější formě byl eliminován v zárodku úpravou návrhu ministrem zahraničí U. von Brockdorff-Rantzauem a dalšími politiky v delegaci.²⁹ Původní smysl tohoto návrhu, tj. pokus přesvědčit Spojence o německém stanovisku tím, že jim bude nabídnuto alespoň „něco“, aby bylo zachráněno to podstatné, byl rozmělněn v dlouhých exozé opakujících zásadní odpor proti politickému a právnímu zdůvodnění. V tzv. 100 miliardové nabídce předložené na jednání o hospodářských aspektech mírové smlouvy v belgickém Spa 18. května a 23. května představovalo to „podstatné“ hospodářsky významné oblasti Horního Slezska, Sárska a přístav Gdaňsk, to „něco“ ochota k „velkým obětím v Poznańsku a Západním Prusku.. a především v reparační otázce“.³⁰ Malé vyhlídky na akceptování této nabídky se ještě zmenšily tím, že byla nadále spojena s tvrdým odmítnutím viny Německa na válce, a setrváváním na právních argumentech o neoprávněnosti takového zdůvodnění reparační povinnosti Německa.

Tento německý postup naopak jen zosílil spojenecký postoj, takže podmínky mírové smlouvy byly německé delegaci předány 16. června ve formě ultimáta (původně pětidenního, pak prodlouženého o dva dny).³¹ V memorandu, kterým německá delegace následujícího dne odpověděla, dominoval konfrontační postoj – podmínky míru byly označeny za neúnosné, nesplnitelné, protiprávní a nespravedlivé.³² Článek 231: „Německo uznává, že Německo a jeho spojenci jsou zodpovědní jako útočníci za všechny ztráty a škody.... v důsledku vnucené války“ byl v textu mírové smlouvy po-

25 Krüger, P. (1986): *Versailles. Deutsche Aussenpolitik zwischen Revisionismus und Friedenssicherung*. München, Dt. Taschenbuch-Verl., 1986, s. 29.

26 Groener, W. (1957): *Lebenserinnerungen*. Göttingen, 1957, s. 99.

27 *Akten der Reichskanzlei* (dále jen ARK). *Das Kabinett Scheidemann*, bearb. von H. Schulze. Boppard am Rhein 1971, s. 477 (Pisemné stanovisko Hindenburga z 23. června 1919).

28 Krüger, P. (1973): *Deutschland und die Reparationen 1918/1919. Die Genesis des Reparationsproblems in Deutschland zwischen Waffenstillstand und Versailler Friedensschluss*. Stuttgart, Dt. Verl.-Anst., 1973, s. 154.

29 Krüger, P. (1975): *Die Reparationen und das Scheitern einer deutschen Verständigungspolitik auf der Pariser Friedenskonferenz im Jahre 1919*. Historische Zeitschrift, Bd. 221(1975), s. 326–372.

30 Tamtéž, s. 187. Nabídka 100 miliard zlatých marek se týkala maximální možné výše reparací, z nichž 20 mld. mělo být splaceno do května 1926, zbývajících 80 mld. v bezúročných ročních splátkách. Nadto nabídlo Německo účast na hospodářské obnově válkou zničených oblastí severní Francie a Belgie. (Meyer, G. (1988): *Die Reparationspolitik. Ihre aussen- und innenpolitischen Rückwirkungen*. In: Bracher, K. D. – Funke, M. – Jacobsen, H.-A. /Hrsg./: *Die Weimarer Republik 1918–1933. Politik-Wirtschaft-Gesellschaft*. 2. Aufl. Bonn, 1988, s. 328).

31 Podrobně k postupu německé delegace: Krüger, P. (1973): *Deutschland und die Reparationen*. (srovnej pozn. 28); Trachtenberg, M. (1979): *Reparation at the Paris Peace Conference*. Journal of Modern History, 51 (1979), s. 24–55.

32 ARK, *Das Kabinett Scheidemann*, Nr. 113, s. 475.

nechán a stal se základem mezinárodně právního závazku platit válečné reparace. V dalších člancích týkajících se reparací bylo určeno, že výbor pro odškodnění určí do 1. května 1921 celkový rozsah reparačních povinností Německa, ty budou závazně stanoveny v plánu plateb na období 30 let. Do data 1. 5. 1921 pak Německo zaplatí reparace v devizách a zboží ve výši 20 mld. zlatých marek. Součástí těchto prvních reparací bylo i odevzdání téměř celého obchodního loďstva, surovin a chemických výrobků včetně předání patentů na jejich výrobu a dodávky cca 400 mil t uhlí po dobu 10 let, ale i např. dobytka. Závažná byla pro další hospodářský vývoj Německa diskriminující opatření, která omezovala dopravní a obchodní suverenitu – po dobu 5 let měli Spojenci vyhrazeno v obchodním styku doložku nejvyšších výhod.³³ Německo ztratilo i veškeré kolonie, Alsasko-Lotrinsko a další území a bylo podrobeno i demilitarizačním opatřením.

Po předání spojeneckého ultimáta se názory německé delegace ve Versailles zcela přiklonily ke stanovisku – nepodepsat. Už dříve bylo veřejně prezentováno shodné stanovisko říšského kancléře Ph. Scheidemanna, který v emocionálně vyhoceném projevu na zasedání Národního shromáždění 12. května 1919 pronesl často citovaný výrok, že „by ruka, která by podepsala mírovou smlouvu, musela uschnout“.³⁴ V jednáních kabinetu následujících po předání ultimáta se situace vyhrtila natolik, že v noci 19. června Scheidemannova vláda odstoupila. Proti podepsání smlouvy byla jednoznačně Německá demokratická strana (DDP) a velká část Většinové sociálně demokratické strany Německa (MSPD), jen část strany Centrum (s Erzbergerem) a Nezávislí sociální demokraté (USPD) byli ochotni ustoupit. Po horečných jednáních pověřil říšský prezident F. Ebert sestavením nové vlády složené z ministrů MSPD a Centra sociálního demokrata Gustava Bauera a ta získala pod tlakem uplynutí spojeneckého ultimáta 22. června zmocnění Národního shromáždění mírovou smlouvu podepsat. Při podpisu ve Versailles 28. června vyjádřili sice němečtí představitelé (Bauer a ministr kolonií /! H. Bell) formální „výhradu“ – vzdali se však původně zamýšleného písemného odmítnutí článků porušujících německou čest (o vině na válce a vydání válečných zločinců).

Hodnocení podle stanovené hypotézy:

V této fázi ovlivnila reparační otázka velmi významně zahraničně politický rozhodovací proces – zosílila konfrontační kurz německé vlády. Působil nejen jejich v mírové smlouvě prezentovaný rozsah, ale především jejich „morální zdůvodnění“ a nejistota ohledně celkové výše reparací.

Odpor proti reparacím byl znásoben dalšími hospodářskými omezeními i územními ztrátami.

Vnitropolitickou situaci však podpis mírové smlouvy krátkodobě uklidnil – působil i fakt, že celková výše reparací ještě nebyla určena.

Hospodářsko politická stránka posouzení reparací byla odsunuta do pozadí (viz osud 100 miliardového návrhu).

33 Mírová smlouva mezi Mocnostmi spojenými a přidruženými a Německem a Protokol, podepsané ve Versailles dne 28. června 1919. In: *Zasedání Národního shromáždění československého roku 1919*. Příloha k tisku 1630, s. 203.

34 Heilfronn, E. (Hg.): *Die deutsche Nationalversammlung*. Bd. 4, s. 2546 (Citace podle: Mommsen, H. (1997): *Aufstieg und Niedergang der Republik von Weimar 1918–1933*. Berlin, 1997, s. 99.

II. Fáze „přechodu“ – od podpisu k šoku londýnského plánu plateb: červen 1919 – květen 1921

Podpisem mírové smlouvy se Německo zavázalo k plnění jejích podmínek včetně reparací určených přímo. Zatímco věcné plnění nevyvolalo větší obtíže, první překážky splátek v devizách se objevily velmi záhy. Projevily se důsledky války a přechodu na mírové hospodářství: objem průmyslové výroby poklesl v roce 1919 až na 38 % předválečného stavu, po mírném zvýšení v následujícím roce však nedosáhl do roku 1923 více než 47 % předválečného stavu. Poklesl tak významně podíl Německa na světové průmyslové výrobě ve srovnání s rokem 1913 (v polovině 20. let ze 14,3 na 11,6).³⁵ Nadále trval nedostatek potravin (námořní blokáda do léta 1919, konfiskace obchodního loďstva). Deficit státního rozpočtu byl kryt zvýšením množství oběživa, což vedlo k dalšímu poklesu hodnoty marky – k inflaci. Prudký pokles hodnoty prodělala německá marka od léta 1922, kdy se začal vývoj vymykat běžnému rozsahu poválečné inflace a nabyl rozměrů katastrofické „hyperinflace“. Kořeny tohoto vývoje je ovšem nutné hledat v předchozím vývoji, protože k prvnímu znehodnocení měny došlo už za 1. světové války (směnný kurz k americkému dolaru byl v červenci 1914 4,20 marky, v listopadu 1918 7,43 marek) Tento vývoj byl provázen stálým stoupáním cen a pokračoval už zrychleným způsobem i po podpisu mírové smlouvy. Od července 1919 ke Kappově puči v březnu 1920 stoupl kurz dolaru o 465 %, takže v únoru 1920 stál dolar 99,11 marek, index velkoobchodních cen stoupl o 404 % Situaci zhoršovala stoupající poptávka po dovozovém zboží (po zrušení blokády v červnu 1919), které bylo placeno devizami, takže docházelo k masivní směně marek za devizy, což opět sráželo kurz marky dolů – na ztrátě důvěry v marku se podepsaly i stále vnitropolitické střety a hrozící nebezpečí vojenské diktatury (Kappův puč). Znehodnocená marka sice usnadňovala vývoz, jeho rozsah však nebyl tak velký, aby pomohl podpoře kurzu marky.³⁶

Účinky Erzbergerovy finanční reformy, která se uskutečnila na podzim 1919, byly sice pozitivní, ale krátkodobé. Princip konsolidovat státní rozpočet zvýšením daní, tedy z domácích zdrojů, byl z ekonomického hlediska správný, politicky však přispěl k dalšímu vyhrcození situace. Nové daně totiž postihly všechny vrstvy (zvýšily se nepřímé daně: především na tabák, daně z luxusního zboží na 15 %), ale i daně z obratu (z 5 promile na 1,5 %), drasticky stouplo přímé zdanění (daň z příjmu ze 4 až na 60 %). Hlavní tíži daní měly původně nést majetné vrstvy: zavedením jednorázové daně z válečného zisku a stálé daně z majetku. Velmi brzy však byl tento záměr revidován podstatným způsobem (např. prováděcími nařízeními, kterými byla výše daňového dluhu podnikatelů stále snižována).³⁷ Nová opatření přinesla zvýšení příjmů říše (část rozpočtu financovaná z daní se zvýšila mezi lety 1919–1921 z 30 % na 44 %). Únik kapitálu do zahraničí ale pokračoval také prostřednictvím malých střadatelů, kteří vyměňovali marky za tvrdé devizy – podnítily je k tomu důsledky Erzbergerovy reformy, tj. velké zvýšení daní z příjmu i z majetku. Ke krátké stabilizaci kurzu marky tak došlo jen po porážce Kappova puče a pacifikaci rudého Porúří a zasloužila se o ni jak stoupající důvěra zahraničí, tak zahraničím zaznamenaná snaha německé vlády krýt schodky rozpočtu z daní a nikoliv půjčkami. Výnosy ze zvýšených daní však byly nakonec použity k financování politiky zaměstnanosti a nikoli k zastavení inflace. Zvýšené daně se tedy platily ve stále více znehodnocené měně, takže podíl státních výdajů financovaných z daní rychle klesl (v roce 1922 na 37,5 % a v krizovém roce 1923 až na 10 %) – politika říšské banky také umožnila spekulativní nákupy věcných hodnot ve znehodnocené měně, nejznámějším příkladem bylo tímto způsobem vzniklé Stinnesovo impérium.³⁸

35 Fischer, W.: *Die Weimarer Republik unter den weltwirtschaftlichen Bedingungen der Zwischenkriegszeit*. In: *Industrielles System ...*, Bd. 1, s. 27.

36 ;Blaich, F. (1985): *Der Schwarze Freitag. Inflation und Wirtschaftskrise*. München, Dt. Taschenbuch-Verl., 1985, s. 21, 24-25.

37 Witt, P. Ch. (1974): *Finanzpolitik und sozialer Wandel in Krieg und Inflation 1918–1924*. In: Mommsen, H. – Petzina, D. – Weisbrod, B. (Hrsg.): *Industrielles System ...*. Bd. 1, s. 417.

38 Blaich (1985), cit. práce, s. 42 ad. Witt uvádí podíl státního rozpočtu financované z daní v těchto letech ještě nižší – pro rok 1922 cca 20 %, v roce 1923 se shodují jeho údaje s Blaichem uvedenými 10 % (cit. práce, s. 420).

Jednání o reparacích probíhala po skončení mírové konference mezi Spojenci (konala se 3 zasedání Nejvyšší spojenecké rady, v dubnu 1920 v San Remu, v červnu 1920 v Boulogne a červenci 1920 v Bruselu), pak byly svolány mezinárodní konference už s účastí Německa. Na spojeneckých konferencích padaly sumy celkové výše reparací v astronomické výši (269 mld. zlatých marek), dohodla se jen procenta rozdělení reparací (Francii 52 %, Británii 22 %, Itálii 10 %, Belgii 8 %, Srbsku 5 % – zbytek měl být rozdělen mezi Rumunsko, Portugalsko a Japonsko). Evropským Spojencům se však nepodařilo dosáhnout uznání závislosti splácení mezispojeneckých dluhů (kde byly největším věřitelem USA) na splácení německých reparací. Na konferenci ve Spa (5.–16. července 1920), první poválečné s německou účastí, byly dohodnuty jen kvóty německých dodávek uhlí (kvůli vnitropolitickým komplikacím snížené měsíční kvóty z 2,4 mil. t na 2 mil. t, dokonce s premií za každou dodanou tunu uhlí a vyrovnávacím příspěvkem na cenu uhlí na světových trzích. Kompromis byl oboustranně tvrdě vybojován a provokativní vystoupení H. Stinnese (hrozil tím, že pokud bude sankční politika pokračovat a dojde k okupaci Porúří, nedostanou Spojenci uhlí žádné) málem přivedlo konferenci ke krachu.³⁹

Konference hospodářských znalců se sešla až v prosinci 1920 v Bruselu, neprošly však ani německé návrhy na nahrazení části reparačních plateb dodávkami zboží, ani francouzský podobný plán, který předložil J. Seydoux.⁴⁰ Neshody mezi francouzskými a britskými představami o výši a formě německých reparací pokračovaly, k diskusi o dalším plánu přijatém na konferenci v Paříži (tentokrát mělo být splaceno 226 mld. zlatých marek v průběhu 42 let zvýšených o 12 % výnosu německého vývozu) došlo na konferenci v Londýně v březnu 1921. Pro Německo nepříznivá atmosféra vznikla předchozí žádostí Reparační komise, aby byl vyrovnán schodek v dodávkách v hodnotě 20 mld. zlatých marek, kterou Němci ostře odmítli. Při zahájení konference vystoupil ministr zahraničí W. Simons proti neúnosným požadavkům Spojenců a jako protinávrh přednesl alternativu, která nabízela celkovou sumu reparací řádově nižší – 30 mld. marek a žádala další ústupky.⁴¹ Situace německé delegace se tak stala neudržitelnou a vzápětí následovalo spojenecké ultimátum, které požadovalo přijetí posledního (pařížského) návrhu pod hrozbou sankcí. Protože německá odpověď nepřišla ve stanovené lhůtě, začala 8. března 1921 vojenská okupace dalších oblastí v Porýní (vedle už okupovaného levého břehu Rýna), měst Duisburgu, Ruhrortu a Düsseldorfu s okolím.⁴² Bylo to už druhé sankční opatření – Francie obsadila kvůli neplnění závazků z mírové smlouvy (demilitarizačních a dodávek uhlí) už v dubnu 1920 města Frankfurt, Darmstadt, Homburg a Hanau.⁴³ Masivní tlak na řešení problému je nesporný: celkem se od ledna 1920 do ledna 1924 sešlo 15 mezispojeneckých konferencí bez účasti Německa a 10 s jeho účastí, nepočítaje výměnu četných nót, konferencí znalců a zasedání Reparační komise.⁴⁴

Nový šok provázený prudkým pádem marky však přišel po oznámení londýnského plánu reparačních plateb v květnu 1921 a cena dolaru v markách stoupla opět o 692 %.⁴⁵ Podepsalo se na

39 Wulf, P. (1979): *Hugo Stinnes: Wirtschaft und Politik 1918–1924*. Stuttgart, Klett-Cotta, 1979, s. 203.

40 Ředitel obchodního oddělení francouzského ministerstva zahraničí počítal s provizoriem na 5 let (1921–1926), kdy by byly spláceny v průměru anuity 3 mld. zlatých marek, podstatnou část z nich však měly tvořit věcné dodávky. Srovnej: Bergmann, C. (1926): *Der Weg der Reparation. Von Versailles über den Dawesplan zum Ziel*. Frankfurt a. M. 1926, s. 75–79.

41 I to bylo odmítnuto skupinou průmyslníků kolem H. Stinnese a na vypracování kompromisního protinávrhu se podíleli znalci kolem W. Rathenaua, kteří vycházeli z toho, že je sice třeba prokázat absolutní nespłnitelnost spojeneckých odhadů, ukázat však dobrou vůli „plnit, pokud je to možné“. ARK, *Das Kabinett Fehrenbach*, bearb. von P. Wulf. Boppard am Rhein, 1972, Nr. 165, 166, s. 440–443.

42 Meyer, G. (1987): *Die Reparationspolitik: Ihre aussen- und innenpolitischen Rückwirkungen*. In: Bracher, K. D. – Funke, M. – Jacobsen, H. A. /Hrsg.: *Die Weimarer Republik 1918–1933. Politik. Wirtschaft. Gesellschaft*. Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung, 1987, s. 332–333.

43 Zimmermann, L. (1958): *Die deutsche Aussenpolitik in der Ära der Weimarer Republik*. Göttingen, 1958, s. 83–84.

44 Bergmann, C. (1926): *Der Weg der Reparation. Von Versailles über den Dawesplan zum Ziel*. Frankfurt a. M., 1926, s. 403–409 (chronologie zasedání).

45 Blaich, cit. práce, s. 27.

něm jednoznačně oznámení celkové sumy reparací 5. května 1921 ve výši 132 mld. zlatých marek (tj. předválečných marek v kurzu 4,20 marky za 1 dolar) Reparační komisi, jak byl přejmenován po skončení mírové konference výbor pro odškodnění a zvláště stanovení třímiliardových ročních splátek. Předchozí sankční politika Spojenců vedla k pádu Fehrenbachovy vlády, také tento plán plateb byl oznámen ve formě ultimáta („londýnské ultimátum“). Ve srovnání s pařížským plánem byl mírnější, celková suma však stále působila hrozivě – i když při bližším rozboru se ukázalo, že plán nemá pevně stanovenou formu provedení. Německo bylo povinno dát do oběhu dlužní úpisy A, B a C. Prakticky se však jednalo pouze o splacení v rozsahu serie A (12 mld. zlatých marek) a serie B (38 mld. zlatých marek), serie C (zbývajících 82 mld.) měla přijít na řadu až bude Německo schopno splatit větší sumu než činila dohromady serie A a B.⁴⁶ V případě nepřijetí plánu hrozila okupace Porúří, tíživá také byla lhůta splacení 1. splátky okamžitě (později posunuto do srpna) a 2. do listopadu 1921. Roční anuita tak s připočtením 26% výnosu z cel tvořila 3 miliardy.

Celková reparační zátěž v těchto letech byla opravdu značná – za rok 1920 tvořily reparační platby cca 20 % výdajů státního rozpočtu, v roce 1921 42 %, v roce 1922 opět klesly na 29 %. Co však bylo nebezpečnější, samotná reparační otázka dále roztáčela spirálu znehodnocování marky.⁴⁷

Hodnocení podle stanovené hypotézy:

Během celého období probíhal tvrdý střet mezi Spojenci (částečně i mezi nimi) a Německem o výši reparací – inflační vývoj měny byl přerušen jen krátkodobě a Fehrenbachův kabinet neuspěl s mírnějším kurzem, vycházejícím sice z cíle prokázat neúnosnost spojeneckých požadavků, ale minimálně dobrou vůli je plnit. Příčinou ztroskotání této taktiky byl propastný rozdíl v představách možné výše reparací (132 mld. versus 30 mld.), ještě nebezpečnější bylo, že i tento nízký rozsah nebyla část průmyslníků (Stinnes) ochotna vůbec aspektovat.

Vnitropolitické krize roku 1920 (Kappův puč, stávkový vlnění v Porúří) byly podníceny odporem vůči republice zprava i zleva, přičemž reparace jako hmatatelný důsledek Versailles, hrály v tomto odporu významnou úlohu.

III. Fáze „plnění“: květen 1921 – říjen 1922

Londýnské ultimátum, které se týkalo nejen reparačních plateb, ale i plnění demilitarizačních ustanovení mírové smlouvy, vedlo k pádu vlády. Nová vláda říšského kancléře ze strany Centrum Josepha Wirtha byla vládou výmarské koalice a přijala ultimátum 11. května 1921. Prezentovala politiku „plnění“ (Erfüllung), tj. prokázat nejvyšší možnou míru snahy uložené povinnosti splnit, ale tím zároveň dokázat jejich objektivní nesplnitelnost. Plnění skutečně vedlo záhy k obtížím (podepsal se na tom i fakt, že Spojenci požadovali finanční platby a to vzhledem ke znehodnocení marky v devizách a ve zlatě). První miliarda (z roční anuity 3 miliardy) byla k srpnu 1921 ještě splacena, podařilo se to však jen za cenu snížení zásob stříbra říšské banky, částečně i zlatých rezerv (v hodnotě 83

⁴⁶ Zsigmond, L. (1964): *Zur deutschen Frage 1918–1923*. Budapest, 1964, s. 239.

⁴⁷ Blaich, (1985): s. 46.

milionů marek a získáním krátkodobé zahraniční půjčky soukromých bank,⁴⁸ už v září však požádala německá vláda o moratorium. Po oznámení spojeneckého rozhodnutí o dělení Horního Slezska došlo k vládní krizi, DDP na čas vystoupila z koalice a druhý Wirthův kabinet získal v lednu 1922 posilu pro pokračování kurzu plnění jmenováním W. Rathenaua do funkce ministra zahraničí (dříve ministr obnovy). Na francouzské straně se však vyhlídky na jakoukoliv vstřícnost rapidně zhoršily, když ve stejné době vystřídal A. Brianda ve funkci předsedy vlády R. Poincaré. Britsko-francouzské rozpory se prohloubily na mezipojenecké konferenci v Londýně, která se konala před zahájením světové hospodářské konference v Janově, zahájené 9. dubna 1922, neúspěšně skončila i hospodářská konference v Ženevě v dubnu a květnu. Německo marně usilovalo o zařazení reparační otázky na janovskou konferenci.

Pád marky pokračoval: byl provázen zdražením vývozu, který měl být hlavním zdrojem placení reparací a situaci zhoršilo doporučení mezinárodního výboru bankéřů pod vedením J. P. Morgana na počátku léta 1922, dlouhodobé půjčky Německu poskytnout až po vyřešení reparační otázky a stabilizaci marky. Stále větší množství vydávaných papírových marek už v létě 1922 nestačilo, takže docházelo k emisím tzv. nouzových peněz. Pokusy omezit množství oběživa ze strany říšské banky z roku 1922 byly pak na jaře 1923 vystříhány obratem vedení banky k teorii „platební bilance“ (zlepšit směnný kurz marky prodejem zlatých rezerv) a požadavkem omezení reparací na únosnou míru jako podmínky stabilizace měny. Na konferenci v Cannes v lednu 1922 bylo dosaženo jen mírných úlev v placení reparací, žádosti německé vlády o osvobození od reparačních plateb (při zachování věcných reparací) na zbytek roku a následující dva roky z 12. a 14. července 1922 byly odmítnuty. Francouzská politika v reparační komisi se zůstala (požadavky „produktivních zástav“, tj. zabránění uhelných dolů v Porúří). Proti oficiální politice plnění přitom průmyslníci v čele se Stinnesem prosazovali politiku neplnění zvláště uhelných dodávek. Vnitropolitická krize vedla k bujení nacionalistických paramilitaristických spolků a vlnám politických atentátů, které vyvrcholily vraždou W. Rathenaua 24. června 1922 a následujícím přijetím zákona na ochranu republiky. V listopadu 1922 se Wirthově vládě nepodařilo rozšířit koalici o Německou lidovou stranu (DVP) a kabinet „plnění“ odstoupil.

Hodnocení podle stanovené hypotézy:

Politika „plnění“ měla omezenou podporu v říšském sněmu, do října 1921 (oznámení dělení Horního Slezska) ji držela při životě jen tolerance USPD, část DVP nepodpořila myšlenku velké koalice. Druhý Wirthův kabinet se s ministrem zahraničí Rathenauem snažil o zlepšení pozice v jednáních o reparacích získáním podpory Británie proti Francii – na janovské konferenci se však reparační jednání nepodařilo prosadit, takže nastoupený kurz separátní dohody (rapallské) se Sovětským Ruskem pozici Německa jen zhoršil. Hospodářské a sociální důsledky stálého znehodnocování měny vzhledem k této mezinárodní pozici vedly k nárůstu vnitřních nepokojů a politických vražd nacionalistickými spolky. Na destabilizaci a pokračování inflace se však podílela i politika vlády (prokázat nespłnitelnost reparací), a posléze i Říšské banky.

48 Laubach, E. (1968): *Die Politik der Kabinette Wirth 1921/22*. Lübeck, Hamburg 1968, s. 68–69.

IV. Fáze návratu ke konfrontačnímu kurzu: leden – září 1923

Okupace Porúří francouzskými a belgickými jednotkami 11. ledna 1923, oficiálně zdůvodněná ochranou mezispojenecké komise pro těžbu uhlí (MICUM), byla schválena jako sankční opatření Reparační komisí (jen při prvním hlasování v prosinci 1922 se britský delegát zdržel). Cunova vláda reagovala na konfrontační kurz Francie vyhlášením pasivního odporu. Motivem francouzské akce nebyly nedostatky v německých reparačních dodávkách uhlí a koksů, ale prohlubující se deficit francouzských státních financí. Když v srpnu 1922 Británie žádala od Francie splacení dluhů, zmizely i naděje na zlepšení této situace. Bez německých reparací by se Poincarého vláda neudržela – a z toho pramenily ohlašované nároky na „produktivní zástavy“.⁴⁹

Finanční náročnost pasivního odporu byla zřejmá: vláda vydala na náhrady mezd (ve výši 66 – 100 %) ad. podpory v Porúří od února do září 1923 cca 3 500 bilionů papírových marek, finanční ztráty však okupace přinesla i Francii (pokles těžby uhlí na polovinu, zastavení práce v lotrinských hutích pro nedostatek uhlí).⁵⁰ Teprve pod britským tlakem bylo dosaženo kompromisu (odvolání pasivního odporu v září 1923 kabinetem velké koalice G. Stresemanna a souhlasu Poincarého se svoláním mezinárodního výboru ekonomických znalců k posouzení reparací). Celkové náklady na okupaci dalece přesáhly hodnotu takto vynucených reparací (691 milionů franků vůči 520 milionům franků).⁵¹

Stresemann se odhodlal k ukončení pasivního odporu po složitých jednáních s politickými stranami velké koalice – proti byla jen nacionalistická pravice Německé nacionální lidové strany (DNVP) – 26. září 1923. Byl tlačěn nejen britským postojem, který ukončení odporu považoval za nutné gesto vůči Poincarému, ale i rozsáhlou vnitropolitickou krizí: „Uvnitř byla jeho autorita a jednota říše zpochybňována koaliční krizí, Buchruckerovým pučem, komunistickým povstáním v Hamburku a konflikty se Saskem, Durynskem a Bavorskem, hodnota marky se nyní propadla do úplné propasti a na západě hrozila ztráta Porýní a Porúří“.⁵²

Okupace Porúří vyhrotila a urychlila hypertrofickou inflaci marky. K už zmíněným nákladům, které nesla německá vláda v důsledku politiky pasivního odporu je nutno přičíst ještě ztráty na nevybraných daních a clech a pochopitelně pokles průmyslové produkce. Důsledky tohoto vývoje se odrazily i ve změnách majetkové a sociální struktury: zatímco nižší a střední vrstvy, odkázané na platy a mzdy, se znehodnocenými úsporami, na inflaci prodělávaly, část velkých dlužníků a spekulantů shromáždila v tomto období obrovské majetky (Stinnesovo impérium tvořil vertikálně vybudovaný konglomerát od těžby surovin přes výrobu železa a oceli ke strojírenským podnikům, pak i elektrotechnický ad. průmysl, ovládl i část tisku – po stabilizaci měny a jeho úmrtí v roce 1924 se z větší části rozpadl). Mezinárodně politický kompromis připravil půdu pro vnitřní stabilizaci marky. Byla provedena z iniciativy ministra financí Hanse Luthera říšským komisařem pro měnu Hjalmarem Schachtem. Ke krytí nové měny (Rentové marky) byla založena Rentová banka, která poskytla říši bezúročnou půjčku, za kterou ručilo svým majetkem celé německé hospodářství včetně pozemkového majetku. Vydala zlaté obligace na pozemkové vlastnictví státu a ty byly dodateč-

49 Rupieper, H. J. (1977): *Industrie und Reparationen. Einige Aspekte des Reparationsproblem 1922–1924*. In: *Industrielles System...* . Bd. 2, s. 589.

50 Rupieper, H. J. (1975): *The Cuno Government and Reparations 1922–1923. Politics and Economics*. Hague, Boston, London, Nijhoff, 1979, s. 104, 106. Odhadované ztráty německého průmyslu dosahovaly 3,5–4 mld. zlatých marek. Möller, H. (1985): *Weimar*. München, Deutsche[r] Taschenbuch Verlag, 1985, s. 155.

51 Krohn, K. D. (1974): *Stabilisierung und ökonomische Interessen. Die Finanzpolitik des Deutschen Reiches 1923–1927*. Düsseldorf, Bertelsmann Universitätsverlag, 1974, s. 31–32.

52 ARK, *Die Kabinette Stresemann I. und II.*, bearb. von K. D. Erdmann u. M. Vogt, Bd. 1, Boppard am Rhein 1978, s. LVIII (prohlášení o ukončení odporu Dok. Nr. 81).

ně garantovány německými bankami.⁵³ Říšská banka měnila znehodnocenou měnu (marku) v poměru 1 bilion = 1 rentová marka, postupně se kurz ustálil na předválečném stavu (4,2 RM=1 dolar) a od 30. srpna 1924 byla rentová marka vystřídána zlatem krytou (ze 40 %) říšskou markou (RM). Byl tak zastaven obrovský propad měny během roku 1923, kdy v lednu stál dolar 191,8 M, v srpnu 18 200 M a na vrcholu inflace v listopadu 4,2 bilionu M.⁵⁴

Hodnocení podle stanovené hypotézy:

Okupace Porúří byla vyvrcholením francouzského konfrontačního kurzu, motivovaného potřebou sanovat francouzské státní finance (a tedy zprostředkovaně i tlakem Británie na splacení dluhu). Britská tolerance této v podstatě jednostranné akce – i když schválené Reparační komisí – však zmizela v průběhu jara a léta 1923, kdy se prokázaly katastrofální důsledky okupace. Po ztroskotání marných snah Cunova kabinetu z konce roku 1922 nabídnout Francii alespoň bezpečnostní záruky, vyhlásila německá vláda pasivní odpor. Patovou situaci vyřešila až po totálním zhroucení měny a mnohostranných projevech vnitřní krize (generální stávka) Stresemannova vláda velké koalice odvoláním pasivního odporu v září 1923.

Otevřela se cesta: a) stabilizaci marky; b) splnění německého požadavku na posouzení reparací nezávislými hospodářskými znalci.

Konfrontační kurz tedy ztroskotal jak na francouzské, tak na německé straně: více však získalo Německo, především uznání nutnosti posoudit ekonomickou únosnost reparací.

V. Fáze „dorozumění“: září 1923 – září 1929

Podstatou plánu německých vlád (podobný plán jako Stresemann 24. října 1923 podala Cunova vláda už v červnu) bylo svolání mezinárodní komise nezávislých ekonomických znalců, která by posoudila výši a způsob placení reparací, a poskytnutí mezinárodní půjčky, za kterou by německý stát ručil zlatými obligacemi na říšské dráhy a průmysl. Reparační komise tento plán přijala 13. listopadu 1923 a svolala dva výbory znalců – prvnímu a důležitějšímu z nich předsedal americký bankéř Ch. Dawes. Pozitivní účinky byly tedy dvojího typu: jednak byl reparační problém zbaven politických implikací a začal být posuzován jen z hospodářských a finančních hledisek, za druhé se tímto způsobem intenzivněji zapojily do řešení reparačního problému USA⁵⁵ – což byla snaha německých vlád už od mírové konference. Oživení mezinárodního obchodu, které mělo být výsledkem nového plánu splátek, pak mělo otevřít cestu k hospodářské prosperitě.

Znění plánu, nazvaného podle Dawese, bylo předloženo 9. dubna 1924. Podstatou plánu bylo zajištění placení reparací oživením německého hospodářství. Podmínkou provedení plánu byla stabilizace marky a vyrovnaný státní rozpočet. Říšská banka dostala nezávislé postavení na říšské vládě a

53 Bergmann, C. (1926): *(Der Weg der Reparation...*, s. 260.

54 Podle: Blaich, F. (1985): *Der Schwarze Freitag...*, s. 29.

55 Link, W. (1970): cit. práce; Týž, (1977): *Der amerikanische Einfluss auf die Weimarer Republik in der Dawesphase (Elemente eines „penetrierenden Systems“)*. In: *Industrielles System...*, Bd. 2, s. 485–498; Schuker, S. (1976): cit. práce; Týž (1985): *Frankreich und die Weimarer Republik*. In: Stürmer, M. (Hrsg.): *Die Weimarer Republik. Belagerte Civitas*. 2. Aufl., Königstein 1985, s. 93–112; Wandel, E. (1970): *Die Bedeutung der Vereinigten Staaten für das deutsche Reparationsproblem 1924–1929*. Tübingen, Mohr, 1970.

mezinárodní dohled (v představenstvu byl zahraniční zástupce s kontrolními pravomocemi). K vyrovnaní deficitu státního rozpočtu byla stanovena podmínka zachování „hospodářské jednoty říše“, tj. odmítnutí pokusů Francie o vytváření zvláštního celního území v Porýní a Porúří a na první platby dostalo Německo odklad (netýkal se věcných dodávek). Dalšími podmínkami provedení plánu bylo vyrovnaní daňové zátěže se spojeneckými státy a pravidlo přepočítávání výše splátek podle indexu životní úrovně (zvyšování podle stoupající hospodářské prosperity). Zdrojem reparačních plateb se měl stát státní rozpočet a obligace železnic a průmyslu ročně úročených a umořovaných. Splátky měly stoupat od 1 miliardy RM v roce 1924/25 až k plné výši 2,5 mld. RM. Mezinárodní dohled byl realizován i zavedením funkce reparačního agenta, zodpovědného za převod německých plateb na devizy podle takových pravidel, aby nebyla ohrožena stabilita německé měny. Znamenalo to také, že věřitelské státy byly nuceny přijímat německé zboží, protože jen z výnosů exportu mohlo Německo získávat devizy. Instituce výboru, jemuž reparační agent předsedal, tak fakticky nahradila dosavadní Reparační komisi, převzetím této funkce Američanem (Parker Gilbertem) byl význam USA pro další osudy reparací zvýrazněn. Německu byla současně poskytnuta mezinárodní půjčka ve výši 800 milionů RM (Dawesova půjčka).

V červenci a srpnu 1924 přijali Spojenci a Německo předložený plán na konferenci v Londýně – ztroskotání konfrontačního kurzu Poincarého vlády ve Francii bylo potvrzeno i jejím pádem a nástupem levicového kartelu v čele s E. Herriotem. Pro Stresemannovu zahraniční politiku znamenala londýnská konference další politické body, protože bylo přislíbeno stažení francouzských a belgických oddílů z Porúří do srpna 1925.

Podpisem rýnského garančního paktu a souvisejících dohod v Locarnu v říjnu 1925 byla nová metoda kooperativních jednání zahájena Dawesovým plánem vlastně přenesena i na oblast bezpečnosti. I když locarnské dohody zaručily bezpečnost západních hranic Německa s Francií a Belgií prostřednictvím navzájem vázaných bilaterálních a multilaterálních garančních smluv, ve svém důsledku neznamenal Locarno jen mezinárodně politické zrovnoprávnění Německa, ale i oslabení Společností národů ztělesňovaného nového mezinárodního řádu a také ukončení období francouzské hegemonie v Evropě. Otevřeně se tento posun neprojevil hned, ale naopak přijetím Německa do SN v roce 1926 (se stálým místem v Radě SN), byl znovu uznán.

Hodnocení podle stanovené hypotézy:

Prosazení principu posuzování reparací, resp. způsobu jejich splácení, podle ekonomických kritérií na podzim 1923 bylo počátkem nadějněho období „odpolitizování“ reparací. To však bylo vykoupeno oboustrannou kapitulací (německou i francouzskou) těch politických sil, které dosud prosazovaly konfrontační kurz. Jejich nechuť vůči výmarské republice tedy dále vzrostla. V Německu reprezentoval politiku odvolání pasivního odporu a zahájení jednání směřujících nejen k uznání zahraničně politické reality a tedy k plnění reparační povinnosti, ale i k vytvoření širší základny pro prosazení pokojné revize Versailles Stresemann. Narážel při tom na nacionalistickou opozici (schválení zákonů souvisejících s Dawesovým plánem jen těsnou většinou při absenci části poslanců DNVP). Přesto byla úprava reparací Dawesovým plánem první, kterou Německo přijalo dobrovolně, a přinesla stabilizaci hospodářství (po předchozím zastavení hypertrofické inflace a stabilizaci marky). Německo začalo sklízet účinky politiky dorozumění i v zahraničně politickém zrovnoprávnění (Locarno, vstup do SN). Bouřlivé vnitropolitické krize podzimu roku 1923 byly vystřídány relativně klidným obdobím, trvajícím až do poloviny roku 1929. Obtíže vlády velké koalice (od 1928) však souvisely se stoupající nezaměstnaností. Vzestup hospodářské výkonnosti s sebou zároveň nesl zárodky labilit (závislost na zahraničních půjčkách, nedostačující přebytky z exportu, vysoká hladina mezd).

VI. Fáze revize: září 1929 – duben 1930

Konec Stresemannovy éry byl provázen zesíleným tlakem na dokončení zrovnoprávnění Německa – především předčasné vyklizení zón okupovaného levého břehu Rýna. V reparační otázce se od roku 1928 připravovala německá politika na návrh nové úpravy reparací (od září 1929 měly být placeny v maximálních splátkách 2,5 mld. RM). Tyto snahy podpořil i Gilbert, protože provádění Dawesova plánu nesplnilo všechna očekávání: především došlo k financování splátek především zahraničními půjčkami a nikoli přebytky německé obchodní bilance. Předluženost německého hospodářství a nadto převážně krátkodobými půjčkami, svědčila o labilitě uskutečněné hospodářské stabilizace. Po zářijovém zasedání SN 1928 byla zahájena jednání o nové úpravě reparací a předčasném vyklizení Porýní.

Opět výborem expertů vypracovaný návrh – Youngův plán⁵⁶ – předložený v červnu 1929, vycházel z názoru, že německé reparace by měly být vyžadovány v té výši, která je nutná pro umořování mezispojeneckých dluhů (i když formálně nikdy nebylo uznáno junction mezi oběma typy „dluhu“, v praxi se projevovala spojitost obou řešení neustále).⁵⁷ Na 1. haagské konferenci byl plán podepsán 31. srpna 1929 (i s dohodou o předčasném odchodu Spojenců z poslední mohučské zóny Porýní k 30. 6. 1930). I když jednání pokračovala – podstata plánu plateb německých reparací se už nezměnila (definitivně bylo celkové řešení reparací včetně tzv. východních podepsáno 20. 1. 1930 na 2. haagské konferenci – se zpětnou platností od září 1929). Výsledkem bylo zrušení klausule o reparacích versailleské smlouvy (nikoli však čl. 231) a na pevnou dobu (do roku 1988) byly stanoveny roční splátky, které byly nižší než předpokládal Dawesův plán – pohybovaly se v prvním období od 1,6 do 2,3 mld. marek, ve druhém období v konstantní výši 1,6 a 1,7 mld. marek, pak klesaly až na 898 milionů marek ročně. Časové vymezení doby splácení odpovídalo plánu splácení mezispojeneckých dluhů. Celkově mělo Německo zaplatit cca 114 mld. marek, předpokládaná tržní hodnota však byla podstatně nižší. Zároveň se Německo zbavilo mezinárodní finanční kontroly (Říšské banky), byly rozpuštěny orgány vzniklé podle Dawesova plánu (komise pro transfer plateb v čele s reparačním agentem) nebo podle předchozích ustanovení o reparacích (Reparační komise). Nadále měly být reparace převáděny prostřednictvím Banky pro mezinárodní platby – nově ustavené – se sídlem ve švýcarské Basileji. Důležité pro další zrovnoprávnění Německa bylo i ustanovení, že případné spory o interpretaci nebo plnění plánu budou řešeny arbitráží. V dohodě podepsané v lednu 1930 v Haagu už také byla zakotvena možnost v případě „ohrožení německé měny a ekonomického života...některé anuity odložit...jednostranným prohlášením“.⁵⁸ Plán vstoupil v platnost po ratifikaci Německem a přijetí příslušných zákonů o Říšské bance a železnicích, souvisejících se zrušením jejich mezinárodní kontroly, ratifikaci pěti spojeneckými státy (Británií, Francií, Belgií, Itálií a Japonskem) a konstituováním Banky pro mezinárodní platby – což se uskutečnilo v březnu 1930. Přesto bylo rozčarování nad obsahem plánu v Německu velké⁵⁹ a to zejména u nacionalistické pravice, která proti

56 Vogt, M. (Hrsg.) (1970): *Die Entstehung des Youngplans, dargestellt vom Reichsarchiv 1931–1933*. Boppard am Rhein, Harald Boldt Verlag, 1970. Dále srovnej: Moravcová, D. (2001): *Československo, Německo a evropská hnutí 1929–1932*. Praha, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 2001, s. 79–80.

57 B. Kent uvedl, že podobně jako při předchozích posuzování reparací vycházelo i jednání Youngova výboru nikoli z „čestného ocenění německé ekonomiky, ale z rozsahu škod, které utrpěli věřitelé během války a – což bylo ještě více důležité – z rozsahu jejich zadlužení vůči sobě“ (*The Spoils of War. The Politics, Economics, and Diplomacy of Reparations 1918–1932*. Oxford, Clarendon, 1989, s. 289).

58 Kent (1989): *The Spoils...*, s. 315.

59 P. Krüger (1985) (*Die Aussenpolitik der Republik von Weimar*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1985, s. 483 ad.) uvádí, že „značné úlevy pro zatížený státní rozpočet“ nedosahovaly takových hodnot, v jaké Němci doufali – jejich zklamání tedy pramenilo z nadhodnocených očekávání. Cenný pro ně byl i fakt, že po podpisu plánu bylo Spojenci (už bez přítomnosti USA) podepsáno memorandum, ve kterém reparační věřitelé Německo ujistili, že jakákoliv redukce mezispojeneckých dluhů se promítne i v odpovídajícím snížení ročních splátek reparací.

jeho ratifikaci uspořádala lidové hlasování (nakonec neúspěšné). Proti plánu se nakonec obrátil i H. Schacht, který ho za Německo spolupodepsal – v prosinci 1929 se od něj distancoval a v březnu 1930 rezignoval z funkce prezidenta Říšské banky.⁶⁰

Na další vývoj reparační otázky mělo rozhodující vliv vypuknutí světové hospodářské krize. Ne sice bezprostředně po zhroutilí newyorské burzy v říjnu 1929, ale už na jaře 1930, se začal negativně projevoval propad světového obchodu a prohloubení chronické krize zemědělství – obě tendence bezprostředně ohrožovaly právě německé hospodářství. Konflikt v otázce dalšího financování podpor v nezaměstnanosti a programu oddlužení zemědělských podniků (Osthilfe) vyvrcholil pádem vlády velké koalice v březnu 1930. Další vývoj ukázal, že vnitropolitická opora dalšího pokračování kurzu dorozumění je stále slabší – jmenováním Brüninga do čela kabinetu spočívajícího nikoli na parlamentní většině, ale na důvěře říšského prezidenta Hindenburga, zahájila éru prezidiálních kabinetů. Propad průmyslové výroby během světové hospodářské krize, který se začal projevoval od roku 1930, dosáhl v Německu enormních rozměrů: poklesla téměř o polovinu, uzavírání podniků a omezování veřejných výdajů postihlo všechny zaměstnance. Nezaměstnanost prudce rostla (v zimě 1928/29 už cca 3 miliony, po sezónním zlepšení od podzimu 1930 stoupala od 3 milionů k 5 milionům v listopadu 1931).

Hodnocení podle stanovené hypotézy:

Revize reparačních plateb Youngovým plánem byla podnícena komplikacemi spojenými s převody německých plateb na devizy při blížící se plné anuitě za rok 1929. Inicioval ji tedy jak německý kabinet, tak reparační agent. Haagské konference však opět nevycházely z objektivního hodnocení výkonnosti německého hospodářství, ale z potřeby splácet mezipojenecké dluhy. V období mezi dvěma fázemi konference však v říjnu 1929 došlo ke zhroutilí americké burzy a narušení mezinárodního nejdříve finančního systému vyhlídky na splacení i zmírněných reparací zhoršily. Youngův plán byl také od počátku napadán nacionalistickou opozicí v Německu jako nové potvrzení Versailles na 58 let – distancoval se od něj i prezident Říšské banky H. Schacht.

Na zosílení vnitropolitické krize (rozpad Müllerova kabinetu velké koalice kvůli neúspěchu pokusů o vyrovnání schodku státního rozpočtu, v konečné fázi kvůli podporám v nezaměstnanosti) se tedy podílela nová úprava reparací zprostředkovaně: přes psychologický dopad plánu interpretovaný nacionalistickou opozicí.

VII. Závěrečná fáze ukončení: duben 1930 – červen 1932

Brüning od nástupu do čela kabinetu praktikoval deflační politiku tvrdých úspor veřejných výdajů a zvyšování daní: klesající reálné mzdy a vysoká nezaměstnanost však vedly k dalšímu dramatickému poklesu poptávky a řetězovou reakcí byl postižen celý německý průmysl, propad objemu zahraničního obchodu pak působil vážné problémy při získávání sum potřebných k placení reparací. Masivní stahování krátkodobých zahraničních půjček z Německa, ke kterému dal první signál enormní úspěch NSDAP v zářijových volbách 1930 (kdy se stala druhou nejsilnější stranou v říšském sněmu), pokračoval po krátkém uklidnění. Bankovní krize léta 1931, následující po ztroskotá-

60 ARK, *Kabinett Müller II.* bearb. von M. Vogt, Boppard, 1970, Dok. Nr. 369 (Memorandum zum Young-Plan, 5. Dezember 1929).

ní plánu německo-rakouské celní unie (prezentovaného jako „náhradní“ řešení místo neuskutečného Briandova plánu Panevropy, na jehož „odložení k ledu“ mělo lví podíl Německo), však vedla k úplnému krachu peněžního trhu. Reparační splátky v deflační měně představovaly proto už od roku 1930 ve skutečnosti vyšší reálnou hodnotu než v předcházejícím období⁶¹ (a „vyrušily“ se tím zčásti pozitivní účinky snížení splátek). Tehdejší politika říšské banky a říšského ministerstva financí však tvrdošíjně setrvala u nastoupeného kurzu a argumentovala – ovlivněna „strachem z inflace“ – že každá devalvace marky by zvýšila nominální hodnotu zahraničních dluhů: Hans Luther, prezident Říšské banky, se na podzim 1931 vyjádřil: „pro dlužnickou zemi Německo, jejíž dluhy jsou vyjádřeny a placeny v librách a dolarech a francích, by se s každým procentem znehodnocení měny zvýšily její dluhy o jedno procento; při znehodnocení 20 procent by se tak ze zahraničního dluhu 25 miliard RM stal dluh 30 miliardový“.⁶²

Faktem zůstává, že ačkoliv Brüning sám tvrdil později ve svých pamětech, že sledoval oba cíle, tj. hospodářský cíl boje proti krizi, i politický cíl – odstranění reparací, převážná část historiků se shoduje s různými nuancemi na tom, že „osvobození Německa od reparací“ bylo jeho primárním cílem.⁶³

Jako důkazy této teze obvykle bývají uváděny: prosincové nouzové nařízení 1931⁶⁴ a snahy odložit lausannskou konferenci z ledna 1932 na pozdější dobu (motivované v případě Německa i termínem prezidentských voleb). Porady hospodářských znalců v Basileji v srpnu a prosinci 1931, které se shodly na nutnosti nové úpravy reparací kvůli hospodářské krizi, i Hooverovo roční moratorium z 20. června 1931, týkající se jak reparací, tak mezispojeneckých dluhů, prokázaly, že ochota znovu reparace redukovat u Spojenců nechyběla. Nutno dodat, že v případě Francie to byla spíše nucená ochota, jak ukázaly diplomatické manévry posunuvší už datum platnosti moratoria z června na 1. července 1931 a také posunutí data zahájení lausannské konference na červen 1932 (motivem v tomto případě byla nechť k Německem deklarovanému cíli reparace úplně ukončit). Odklad konference neprospěl ani jednomu z hlavních pretendentů německých reparací. V Německu padla v květnu Brüningova vláda („100 metrů před cílem“), do Lausanne odjel podepsat 9. července 1932 závěrečnou úpravu,

61 Munting – Holderness (1991), cit. práce, s. 23.

62 Luther, H. (1965): *Vor dem Abgrund 1930–1933. Reichsbankpräsident in Krisenzeiten*. Berlin 1965, s. 154. Vycházel při tom z chybných kameralistických úvah, jak upozornil Holtfrerich, C. L. (*Vernachlässigte Perspektiven der wirtschaftlichen Probleme der Weimarer Republik*. In: Winkler, H. A. – Müller-Luckner, E. (Hrsg.): *Die deutsche Staatskrise 1930–1933. Handlungsspielräume und Alternativen*, s. 144). Ve skutečnosti se podle něj „zahraniční dluhy Německa reálně zvýšily i bez znehodnocení marky“, což přičítá právě poklesu cen na světových trzích během krize, ke které přispěly „nejvíce tyto státy svými deflačními opatřeními k podpoře zlaté parity měny, místo aby vytvořily znehodnocením měny... předpoklad pro expanzivní úvěrovou a konjunkturální politiku“. (Tamtéž, s. 145). K tomu Borchardt (*Wirtschaftspolitische Beratung in der Krise*. In: tamtéž, s. 127) analýzou porad z tehdejší doby: pro německou politiku bylo daleko naléhavější než přijmout opatření k nastartování konjunktury (jejichž projekty byly k dispozici), především se postarat o udržení měny... příklad devalvace libry Německo nemohlo a nechtělo následovat. Vyvrací také znovu tezi, že by právě úmysl zbavit se reparací byl důvodem Brüningovy deflační politiky a nepoužití možností anticyklické politiky: o nich se na klíčových poradách podzimu 1931 vůbec nejednalo a k „nejvyšší opatrnosti (mj. neztratit důvěryhodnost u věřitelských států, že dostanou své peníze zpět – pozn. D.M.) už stačila samotná ekonomická rizika (znehodnocení měny – pozn. D.M.)“. Pro Holtfrerichovo stanovisko a proti Borchardtovi v následující diskusi vystoupil Winkler, H. A. (zbavit se reparací byla pro Brüninga národní priorita a proto nebyla změna hospodářskopolitického kurzu možná a ne kvůli věcným hospodářským tlakům), mírněji i Mommsen, H. (vytýká Brüningovi lpění na cílech, které nebyly v přímé souvislosti s bojem proti krizi), Feldman, G. D. upozornil na oběma protagonisty kontroverze opomíjené politické souvislosti – náchylnost k autoritářským politickým programům. (Tamtéž, s. 152–153).

63 Takto i Hentschel, V. (1980): *Deutsche Wirtschaft- und Sozialpolitik, 1815 bis 1945*. Düsseldorf, 1980, s. 54. S rezervou, že do zářijových voleb 1930 se snažil alespoň snížit počet nezaměstnaných a až poté se soustředil na cíl škrtnutí reparačního dluhu Blaich, F. (1985): *Der schwarze Freitag*, s. 95, 99. V poradách o zahraniční politice z počátku roku 1932 zaznívaly i otevřené výroky o využití hospodářské krize k ukončení reparací – „pokud by došlo k oživení vyrazilo by nám to tyto reparační politické trumfy z rukou“. Podle: Krüger, P. (1986): *Versailles. Deutsche Aussenpolitik zwischen Revisionismus und Friedenssicherung*. München, Dt. Taschenbuch-Verl. 1986, s. 205.

64 Snížení cen o 10 % bylo spojeno s dalším snížením mezd o 10–15 %, zvýšením příspěvků na podpory v nezaměstnanosti a krácením těchto podpor. Poklesly tak reálné mzdy, snížila se kupní síla a tedy spotřeba, nezaměstnanost dále stoupala. Preller, L. (1978): *Sozialpolitik in der Weimarer Republik*. Düsseldorf, Athenäum, 1978, s. 519.

kteřá ukončovala reparační povinnost až na splacení zbytkové sumy 3 miliard RM už nový kancléř Franz von Papen. Výmarská republika se tak blížila milovými kroky ke svému zániku – na vzestupu nacionálního socialismu se nesporně podepsaly dopady světové hospodářské krize v širším měřítku, samotné reparace, jejichž splacení katastrofální hospodářskou situaci Německa dále komplikovalo, představovaly v konglomerátu příčin jejího ztroskotání jen malou částčku. Ta však byla – jak ukázal předchozí text – spojena tisíci nitkami s politickými a sociálními otřesy, připravujícími cestu k autoritativnějšímu režimu. Bezesporu sklidili plody hospodářského oživení od konce roku 1932 až nacisté: Adolf Hitler byl jmenován prezidentem Hindenburgem do funkce říšského kancléře 30. ledna 1933. Nátlakový zahraničně politický prostředek proti Spojencům, který měl pomoci „zbavit se okovů Versailles“ včetně reparací a také vojenských omezení, jak byly extrémní nacionalistické výpady NSDAP ještě v lednu 1933 chápány zahraničním úřadem,⁶⁵ se ale záhy vymkl z rukou přívrženců aktivnějšího kurzu odstraňování zbývajících omezení Německa.

Hodnocení podle stanovené hypotézy:

Splacení reparací podle Youngova plánu bránil enormní nedostatek kapitálu a od bankovní krize léta 1931, která prohloubila světovou hospodářskou krizi, také nemožnost získat zahraniční půjčku. Hospodářská politika Brüningových kabinetů byla deflační a přes restriktce veřejných výdajů, které měly negativní sociální dopady, propad výroby ani nezaměstnanost neodstranila. Od počátečních snah dosáhnout další redukce reparací pak přešla ke strategii jejich úplného škrtnutí. Ukončení reparací v Lausanne v červenci 1932 však bylo jen jedním z kroků k hospodářskému oživení a vážná vnitropolitická krize roku 1932 (v zářijových volbách se stala NSDAP nejsilnější politickou stranou ve sněmu) pokračovala až do ledna 1933.

Fazit:

Stanovená hypotéza kauzální závislosti reparací a ekonomických a vnitropolitických krizí v Německu 1920–1932 se ukázala příliš úzká. Lze tedy hovořit spíše o zprostředkované souvislosti, na které se významně podílely i další faktory (mezinárodně politické, zahraničně politické, ideologické, psychologické), resp. o vícenásobné kauzalitě (termín B. Buzana).

Reparace však bezesporu vystupovaly jako multiplikátor jiných problémů, nevztahujících se přímo k reparacím ve formě peněžních nebo materiálních odvodů, např. územních ztrát nebo dalších hospodářsko-politických (a vojenských) omezení zahrnovaných nacionalistickou opozicí v Německu pod souhrnný pojem „okovů Versailles“. Působily jako faktor materiálně velmi viditelný a také propagačně odpůrci demokratické republiky velmi snadno využitelný (a využívaný) na prohlubování vnitropolitických krizí.

Dynamika jejich (negativního) působení se přitom řídila velmi zřetelně stavem mezinárodního systému, resp. pozicí Německa v něm: prošla tak několika fázemi konfrontace s mezidobím politiky plnění a posléze politiky dorozumění.

Závěr reparací byl poznamenán přechodem od pokojné kooperativní zahraničně politické takti-

65 Bülowův výrok ze 6. 1. 1933, že „naše vnitropolitické nepokoje nám zahraničně politicky vůbec nejsou proti mysli“ cituje Krüger, P. (1986): *Versailles...* s. 161.

ky německé politiky revize Versailles k taktice otevřené revize s využitím nátlakových prostředků a to i na úkor vlastního obyvatelstva – nutno dodat, že tento přechod nebyl jen záležitostí Německa a v době světové hospodářské krize přešla většina států k politice ekonomického nacionalismu. Odstranění reparací tedy už nepřispělo k podstatné změně chování států, v případě Německa nezastavilo vývoj k autoritativnějšímu systému (s postupným vyřazováním parlamentu) a posléze nacionálně socialistické diktatuře.

Dagmar Moravcová

Abstract

Příspěvek analyzuje dosavadní výsledky historického výzkumu válečných reparací Německa po první světové válce, od versailleské mírové smlouvy k ukončení reparačních povinností lausannskou konferencí 1932. Zabývá se nejenom interpretacemi vlivu reparací a s nimi spojených problémů německého hospodářství (hyperinflace ve 20. letech a hlubokého propadu během světové hospodářské krize na počátku let 30tých), ale i zkoumáním dopadu hospodářsko-politických rozhodnutí v reparační otázce na vnitropolitický vývoj výmarské republiky v kontextu meziválečných mezinárodních vztahů. Zkoumá hypotézu o kauzální souvislosti německých reparací a vnitropolitických krizí výmarské republiky v sedmi fázích vývoje taktiky německých vlád, směřujících ke zmírnění, posléze úplnému odstranění reparační zátěže. Dochází k závěru, že: 1. reparace působily jako multiplikátor jiných problémů (mezinárodně politických, zahraničně politických, ideologických i psychologických); 2. dynamika jejich negativního působení prošla několika fázemi konfrontace s mezidobím politiky plnění, resp. dorozumění, vždy určených pozicí Německa v mezinárodním systému.

Klíčová slova: německé reparace, hospodářské dějiny Německa 1918–1932, výmarská republika.

Economic and political aspects of german reparations, 1918–1932

Abstract

The paper focuses on historical research topics of war reparations paid by Germany in the period between the Versailles peace and Lausanne Conference by which the German reparations duty was finished. It analyses not only the interpretations of the influence of reparations and connecting economic problems (hyperinflation in the twenties and deep economic fall in the world economic crisis on the eve of thirties) but it also deals with the impact of the economic-political decisions in reparations question on the political development of Weimar republic in the context of international relations. It evaluates the hypothesis about a causal connection between the reparations and the political crisis in the Weimar republic. The author pursues it in seven phases of the development of german government's tactics headed towards the reduction and final withdrawal of the reparations duty. It is concluded that:

1. reparations acted as a multiplier of another problems (foreign political, international political, ideological and psychological); 2. the negative role of reparations came through several phases of confrontation interrupted by periods of fulfilment policy and policy of understanding, respectively, which were always determined by the position of Germany in the international system .

Keywords: german reparations; german economic history 1918–1932; Weimar republic.